

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LIII. évfolyam.

Szeptember—Október.

V. füzet.

Az unitárius vallás fejlődése.

Irta: Dr. Boros György.

A kortársak sohasem tudnak teljesen megbizható, elfogultságtól mentes ítéletet mondani egymásról. A személyes érdekvizonyokban rejlik e hátrányosnak látszó eredmény oka. A létfontartás, az egyéni ambíció, a testi és lelki szervezetben lappangó gyöngeségek legtöbbször törvényszerűleg teremtik meg az ellentéteket. Ez a törvényszerűség egyben azt is megmagyarázza, hogy az ellentétek nemcsak akadály szerepét töltik be, hanem segítőeszközüül is szolgálnak.

A termelő munkára, ellenállásra, vagy önvédelemre kényszerített egyén energiája hatványozott mértékben fokozódik. A tétlenség következménye tehetetlenség.

A milyen mértékben áll ez a tétel a testi szervezetre, olyan, sőt fokozottabb mértékben a lelkire.

Ebből a tapasztalati igazságból kiindulva, megmagyarázhatjuk azokat a nagy harcokat, melyeket a napirenden levő kérdések kivétel nélkül minden korban megteremtettek. Fölállíthatjuk azt a tételt, hogy az ellentétek majdnem kivétel nélkül mindig a hit és a tudás viszonya szerint fokozódtak. Minél nagyobb volt a hit és kisebb a tudás, annál kérlelhetlenebb a harc. Meg kell vallanunk, hogy a közműveltség nagy hátrányára a hit mindig több jogot követelt és biztosított is magának. A hit olyan dolgokban is birói szerepet gyakorolt, amelyekben csak a tudományos megállapításoknak van helyök. A csillagászat pozitív tudomány. Az égi testeknek egymáshoz való viszonyát s egyenkénti törvényét csak tudományos eszközök segítségével lehet megközelítő pontossággal megszabni. Ám a mindenkori papok, próféták, látók és álmodozók mégis maguknak követelték a csillagmagyarázás jogát. A bolygó és álló csillagok képeiből levont teljesen önkényes magyarázásoktól függött az ember élete és boldogsága.

Az, amit ma a tudomány kétséget kizáró tény gyanánt tanít, hogy a föld forog a nap körül és nem megfordítva, a hitnek ezer esztendőök alatt botrányköve volt s a hit jogával rendelkező egyház sok életet ejtett áldozatául.

Mi, akiket háromszáz esztendő választ el Galileitől, most már a maga hatalmas nagyságában látjuk elítélt tudományos meghatározása igazságát.

Ugyanilyen eltávolodásra volt szükségük a hit igazságait hirdető fölfedezőknek is. Jézus evangéliuma nagyszerű igazságai mellett az a beláthatatlan terjedelmű divergálás tesz bizonyosságot, amely magyarázói fölfogásában mutatkozik. A keresztény első százakban Jézusról az egyéni fölfogás uralkodott. Péter csak olyan vándortanítónak nézte, amilyen Gamaliel volt. János az ifjú entusiasta rajongásával ragaszkodott a nagy lélekhez, mely neki mértékfelett adatott. Pál csak akkor hódol meg, mikor a zsidóknak megígértet, a fölkenntet, a messiást látja benne. István vállalja a martírságot a próféták méltó utódáért. Ez az egyéniesítés háromszáz év alatt egyre-másra szülte a keresztény martirokat, mert aki egyszer fölvette keresztjét, többé el nem távozott tőle.

Az evangéliumok, az apostoli iratok, a keresztény apokrifusok és az atyák írásai majdnem átfoghatlan különbözősükkal kölcsönzik Jézusnak azt a glóriát, amely fényesebbé teszi őt minden idők és minden népek bölcseinél.

A keresztény egyház tanítói nem ebben látták, nem is ebben keresték nagyságát. Midőn a keresztény egyház államvallás, tehát hatalmi tényező lett, a hitet is eggyé kellett tenni. Ez a törekvés az emberi lélek nemismerésén, vagy teljes félreismerésén, vagy ami annál is veszedelmesebb: a lélek jogai megtagadásán építette föl romlatag várait. Az építés, a bástyázás, a tovább erősítés, a befalazás mesterei mivelete a keresztény egyház szervezetét örök időkre szólónak tervezte. Ebben el is érte célját a mi napjainkig. A jövőről jóslatokat kockáztatni nem föladatunk, de tény, hogy az állammal szövetkezett, sőt az állam fölött is uralkodó egyház erről a hatalmáról már lemondott, tény az is, hogy szemünk előtt foszlott szét nemcsak az óriás orosz birodalom, hanem a vele egyenlő, vagy egy hatalmat jelentő keleti egyház is.

A hit nem a külső szervezet, hanem a belső egyén tulajdona. Ezt formálni lehet, de megváltoztatni nem. Elfojtani lehet, de meg-

semmisíteni soha. A hit a lélek jellege szerint idomul. A hit egyeseknél most szárnyaló, majd kitörő, teremtő, reménykedő, sziklákát helyökből kimozgató. Amos hite szerint refoर्मálni lehet a tévelygő papokat, Hoseas erősebbnek látja a testet a léleknél, gonosznak, a bűn tanyájának, melyben kevés a reménység. Jesaiás bízik a mindenek fölött hatalmas Istenben, Jób a reményt elveszíti, az Istent tagadja s a halált keresi, Ezekiel a halálon túl, a hústól megfosztott csontokra építi reménysége szálait, Dániel a törvénynek engedelmes hívőnek életet ígér még a poklok tüzében is, a látások Jánosa ellenben az Isten trónja mellé teszi a halálon vérével diadalmaszkodó bárányt, a stoikus bölcsész az önmegtagadást és a türelmet tanácsolja az embernek, mert csak az boldog, aki nem függ más-tól és megelégedett önmagával, Augustinus ellenkezőleg gondolkodik, mert az ember nem lehet boldog a földön a bűn miatt, mely emészti testét, nyugtalanítja lelkét, mert a test bűnben fogantatott, melytől csak az ártatlan istenfiú vére válthatja meg, ha vezekelni eleget tud.

Az egyéni hit miveletei megnyilatkozásaikban és változásaikban annyira szertecsapongóknak mutatkoznak, hogy majdnem lehetetlennek látszik, hogy az emberi lelkekben közös vonás volna. Egységet keresni kárba veszett munkának ígérkezik. Mintha tévedésen alapulna Jézus bölcsészeti megállapítása: ti mindnyájan Isten gyermekei vagytok, az Isten lelke lakozik bennetek.

Ez más szavakkal azt jelenti, hogy a lélek megnyilatkozásainak különbözőségében van az egység. Talán ilyesmit fedez a kath. egyháznak az a tana, hogy mindenki tagja a keresztény anyaszentegyháznak, mert az eretnekek csak tévelygők, akik önmagokat zárták ki.

De kétségen kívül jelenti azt, hogy az önmagát megérteni és magyarázni szerető lélek mindig kereste az érzést és gondolatot kifejező szavakat, de mindig abban a keretben maradt, amelybe a kor helyezte, mindig csak a kis gyermek gondolkozásával és szavaival tudott élni.

Ebből a sajátos emberi gyengeségből következett az a bizalmatlanság, féltékenység, megvetés és gyűlölet, melyel mindig üldözték azokat, akik mást, újat vagy az általánosan elfogadottal ellenkezőt állítottak és hirdettek. Az emberek nagy tömege azzal tartott, amit az egyház tanná emelt: *quieta non movere*. A hitben nem

szabad zavart, nyugtalanságot idézni elő. Az egyház erre a hajlandóságra építette a hittan örök formuláit. Arra számított, hogy a tekintély elvével úgy körül lehet sáncolni a tantételeket, hogy azokon nem fog változtatni sem idő, sem enyészet. Ebben a számításban csalatkozott, mert a hitvallók és a hívők között mindig nagy különbség volt. Még akkor is követelte a lélek a maga szabadságát, amikor minden az egyformaság, a szolgálai engedelmesség nyugodtságát mutatta. A dogmát mindenki a maga lelke világánál magyarázta. A kálvinizmusból anglikánussá, ebből katolikussá lett Newman Henry is bevallja, holott önmaga ellen bizonyít, hogy „a történelem nem mutat föl olyan időpontot, amikor a tan növekedése szünetelt s a hit szabálya egyszer mindenkorra megállítva lett volna“.

A hit egyéni, benső értékét nagyon kevésre becsülték, mert nem találták meg az egyénben azt a tekintélyt, amelyre alapítani lehetett a hitvédelem és a hitmagyarázás hatalmát. A zsidó a nabi szavaira és képletes magyarázataira keveset adott, legfennebb kiválasztott és favorizált egy-egy Ilyést, de ez is csak nagy ritkán merészelt megjeleni közöttük személyesen és ekkor sem szóltott direkt módon, hanem képekbe és hasonlatokba burkolva s végül is csak úgy tudta megóvni tekintélyét és a tanításában vetett hitet, hogy eltűnt közülök. A prófétai historikus szerint: tüzes szekéren égbe ragadtatott.

Ez a módja a tekintélyszerzésnek nem bizonyult kielégítőnek. Meg kellett fordítani az eljárást. A törvény embere, Mózes, először fölmege az Istenhez s azután száll le a néphez az Istenirta törvénnyel. De bizony ez is csak részben vált be. A görög eszmékkel saturált zsidó-keresztény fölfogás ezt a két elméletet egyesíti. Azt hirdeti, hogy az Istennél levő ige logos, ami néha gondolatot, néha szólást, beszédet jelentett, leszáll az Istentől a földre, itt földivé lesz és ezután ismét visszatér a mennybe és ott istenné lesz. Így lesz a primitív mythosból hitelmélet, ebből pedig dogma, amely az egyház tekintélyével fölrüházva uralkodásra van kiküldve az emberek közé.

De mind hiába. A gondolatot nem lehet leláncolni. Ilyen kísérlete volt a keresztény egyházaknak az, hogy a tantételeket a biblia szavaiból igyekeztek összeállítani. De ez a törekvés már az első lépésnél hajótörést szenvedett, mert, ha magok az apostolok

állították is össze, csak a zsinatok vagy conciliumok sanctiója adta meg a végleges tekintélyt. Így hát az egységet csak az egyforma-ság biztosította, de ezt sem ellenvetés nélkül. A niceai nagy gyűlés többsége megszavazta Jézusnak az istenséget, de a kisebbséghez tartozók és utódaik mindig ragaszkodtak ahhoz a tényleges különbséghez, hogy Jézus nem Isten, hanem hasonló Istenhez. Ragaszkodtak ahhoz az általános emberi joghoz, hogy a lélek fürkészi még az istenség titkait is.

Ebben a megkülönböztető lélekben rejlik a gondolkozás és tudás fokozatos haladásának biztosítása. Egyelőre hátrányosnak, sőt szerencsétlenségnek tetszik, hogy mikor a tanok reformálására került a sor, a reformálók oly sok kérdésben eltértek egymástól, hogy először új reformátorokra, rövid idő alatt számos felekezetre szakadt az egyház. De tényleg ebben fejeződött ki a XVI-ik század szellemi hatalmának nagy teremtő ereje. A lelkek fölszabadulása volt ez és a szabadsággal járó csapongás a felhalmozott erő gazdagságának kétségtelen bizonyítéka. Minden lélek nyilatkozott a maga ereje mértéke szerint. Egyik sem volt tökéletes. Egyik sem tudta eljuttatni a mások lelkébe mindazt, ami az ővében forrongott, mert a *logos προσομιλος* soha sem azonos a *logos ενδιαιτος*-szal.

Meg aztán számot kell vetni a történelmi múlt jogaival is. A legmerészebb Archimedes is keres egy pontot, melyen lábát megvetheti. Ez a pont nem a földön kívül, nem a jelenben, hanem a múltban van. A léleknek is vannak lábnyomai. A lélek is szeret visszatérni a régi kedves helyekhez. Jól érzi magát a multak emlékei között. A gyermek nem tagadhatja meg szülőanyját, mert akkor eleven szentet gyűjt a maga fejére.

Ilyen nézőpontból szemlélve, a keresztény eszmék történelme sok építő, oktató, gyakran elszomorító, néha fölhevítő jelenségekkel kedveskedik a nyugodtan vizsgáló elmének.

Hogy a jelen alkalomhoz hívek maradjunk, a hit nyilvánulásainak, tantételeinek, confessióinak azokat a formáit fogjuk megtekinteni, amelyeket általánosan unitárius jelzővel különböztetnek meg. Ezekben visszaverődik minden kísérletezés, amit a kibomlani törekvő, egyéniesülni akaró lélek tett a keresztény évszázak hosszú sora alatt.

Az unitáriusnak nevezhető vallásirányzat szorosan véve csak a XVI-ik százban vívott ki sajátosan megkülönböztető jelleget.

De minden olyan mozzanatot, amely csak némileg is antitrinitárius volt, rávittek az unitáriusra. A samosatenus csak az ige és a szentlélek közötti különbséget magyarázta és azt vitatta, hogy az ige a hallható beszédet, a lélek a tárgyak között észlelt mozgást jelenti s mégis kimondották, hogy Samasatai Pál eretnek.

A görög, de főképpen az alexandriai zsidós görög iskolából kivált keresztények, a gondolaton és a gondolkozás szabadságán táplálkoztak. Előttük a zsidó Messiásnak nem volt jelentősége, mert nemcsak az volt a hibája, hogy igen kárnális, hanem az is, hogy egy elveszett földi hatalomra akarta építeni országát. Jóval inkább kielégítette lelköket az Istentől kijövő ige eszméje. De mihelyt egyik tanítvány, Sabellius, a magyarázatával eltért a többség meghatározásától, mert azt mondotta, hogy az atya, fiú és lélek csak megkülönböztetései egyazon lélek tulajdonságainak, éppen mint a világosság, meleg és erő a napnak, elítéltették, kárhoztatták és száműzték. (261. Kr. u.).

Mihelyt ezt az okoskodást annyira fokozta Arius, hogy az igét azonosította Krisztussal és teljesen megkülönböztette és el is választotta az Atya személyétől, csak a hasonlóságot engedvén meg közöttük, őt már azzal vádolták, hogy a Krisztus istenségét elszakította az Atya istenségétől, azt lealacsonyította, amazt megcsonkította, holott Arius a logosról úgy elmélkedett, mint amely a teremtés kezdete előtt már megvolt, ámbár nem öröktől fogva, miként Athanasius gondolta. A keresztény egyház világi feje, Konstantin császár, alkotmányos úton, nyilvános és egyetemes gyűlés elébe vitette a kérdést s a püspökök többsége a jeles szónok Atanasius fölfogása szerint döntött, Ariust leszavazta, az Atya és a Fiú egylényegűségét kimondotta.

A hivatalos többség véleménye nem jelentette a kérdés továbbfűzésének megszűnését. Az egyház még több izben kénytelen volt gyűlés elébe vinni, míg aztán véglegesen megállapították, hogy az atya, fiú és szentlélek teljes szentháromság, egy örök Isten.

A XVI-ik és későbbi százak unitáriusai ellen igen alkalmas fegyvernek tartották a trinitárius ellenfelek, hogy őket hol sabellianus, hol arianus, vagy samosatenus eretneknek mondották, sőt mohamedanusnak is elnevezték azért, mert éppen mint a Mohamed követői közül áttért mórok Spanyolországban, nem tudták fölfogni, hogy lehetett anyja az Istennek s miért kellett neki kereszthalált szenvednie.

Nemcsak az istenség kérdései foglalkoztatták az egyház erősebb elméit, hanem más egyéb is, amit az egyház lényegesnek tartott az üdvösségre. A ma is még mindig kísértő predestinatio, eredendő bűn, elégtételi áldozat az augustinusi és egyházi tan ridegségében mindig ellenszenvvel találkozott igen sokaknál, mert Istent igen kegyetlennek, az embert igen tehetetlennek minősítette. Meglepően érdekes, hogy Abelard a tizenkettedik század első felében ugyanolyan értelemben nyilatkozott a bűnről, ahogy ma is gondolkozunk: a bűn szándékos cselekedet eredménye; az emberi természetet az Ádám bűne semmi tekintetben nem rontotta meg. Abelard bizonytalán nem álmodott arról, amit ma tudva hirdetünk, hogy Ádám és Éva semmi egyebek, mint mythosi alakok, akik soha sem voltak Edenben s tehát Isten onnan nem űzhette és nem s űzte ki.

Minél közelebb jutunk a XVI-ik századhoz, annál több ilyen gondolattal találkozunk.

Nemcsak ezek, a Luther munkája is ahoz az irányzathoz hordotta az építőanyagot, amely végül jogosan unitárius nevet kapott. Egyiket a másik nélkül sem megérteni, sem elbírálni nem lehet. Aki a pápai tekintély ellen lándzsát emelt, aki a tanok bábeltornyát bontogatni kezdte, aki a biblia lapjait a világosító napra kitette, aki a hit általi megigazulást hirdette, felelős a többi következményért is oly mértékben, amilyenben a szülő gyermekeiért és unokáiért.

Luther, Erasmus, Melancthon, Serveto, a két Socinus, az anabaptisták, Melius és Dávid Ferenc csak a XVI-ik században lehettek, amik voltak. Hogy egymás ellen, hogy ellentétes tanok mellett harcoltak, azért egyéniségök, iskolájok, helyzetök és körülményeik a felelősek. Ezek egyenként és összesen. Akinél erősebb az egyéni, az individuális tehetség, az ura lesz a helyzetnek bizonyos mértékig, de bármily éles vonások különböztetik meg másoktól, mégis csak koruk és környezetük mértékével mérhetők meg. Az, ami kiemeli és fényeskedővé teszi: az egyéni tehetség, a szellemi erő, az a látás, amely áthatol a köznapok homályán és bepillant a jövő titkaiba. Talán előtte is homály fedi el a jövőt, még sem szabad megtagadni tőle azt a hatást, amely új világ-
nézetek, új gondolatok, új hitek teremtéséhez szükséges.

Két hatalmas egyéniség kerül szembe egymással a magyar

reformáció porondján: Dávid Ferenc és Melius Juhász Péter. Együtt indulnak el. Rokongondolataik vannak. Az urvacsora mysteriumát együttesen tisztítják meg és idomítják a magyar Alföld és Erdély derült ege alatt élő lelkek izléséhez.

A sokat ígérő kezdet után elválnak, mert Dávid többet akar és többet mer. Ő azt tartja, hogy akinek csak emléke az urvacsora kenyere és bora, maga sem lehet titok a gondolkozó hívő előtt. Ellenben látja, hogy Krisztust és a szentlelket megfosztották egyéniségöktől, igaz lényegöktől és elszakasztották a hívőktől.

Dávid messzelátó lelke a maga kora fényénél keresi az új igazságokat és a hitigazságokkal ellenkezőnek látja a háromságtant. A hit igazságai a biblia kijelentéseiből meríthetők. Ez a tan nélkülözi a bibliai alapot. Ez az egyházi conciliumok találmánya.

Mélius megretten barátja merész törekvéseitől. Talán arra is gondol, hogy az újításra éhező és szomjazó közönségből igen sokan fognak behódolni versenytársa lenyügöző szónoklatainak. Dávidnak a zsinatokon elhangzott beszédei oly nagy tudást és olyan erős dialektikai ügyességet árultak el, hogy vele békés együtt-létben maradni lehetetlen. A két ország határai külön-külön elég tágasok egyiknek is, másiknak is. Melius az *ariánussá* lett Dávidtól nemcsak elválik, hanem minden erővel ellene szegül törekvéseinek. Olyan szenvedélyes harc keletkezett a most már trinitárius és trinitárius két irányzat között, amelyet csak a dogmai ellentétek bírnak teremteni. Ha együtt haladnak, Erdély dicsősége, a vallás-szabadság kivívása, a két haza közös dicsősége lett volna s Magyarország elkerülhette volna azt a nagy reactiót, amely a XVI-ik száz hitújító törekvéseit kétszáz esztendőre megbénította.

Óriás perspektívája van ennek a hitharcnak. Bizonyos, hogy a trinitárius istentan nem nagyon vonzott egyetlen reformátort is. Mindenik ki volt bontakozva abból a hatalmi sferából, amely a léleknek még titkos gondolatain is rajta tartotta kezét. Mindenik iszonnal fordult el attól az irgalmat nem ismerő hajszától, melyet az inquisitio a gondolat szabadsága ellen indított. „A katolikus egyház, a maga hatalmas szervezetével — mondja Nissi Francasco — hozzászoktatta a katolikus népeket a passiv engedelmességhez, az egyéni hajlamok nagy részének passiv elűzéséhez“. (Catholic socialism. 86.) „Aki föl merete emelni fejét, fölnyitni ajakát, életét tette ki a veszedelemnek“.

Ez az egyházhatalmi támadás a harcban álló gondolkozók mindenik árnyalata ellen egyenlő elszántsággal tört. Szerencséjére vált a katolikus egyháznak, hogy a két magyar protestáns árnyalat egymással harcba keveredett s nemcsak Magyarországon, hanem a szerencsés Erdélyben is a csakhamar katolikus világi fejedelem támogatásában részesült.

A következmény a lett, hogy az eszmék és gondolatok, a hit és a cselekedetek spontán ígérkező tovább tisztítása helyett önvédelmi harcot kellett kezdeniök.

Az unitáriusok még nincsenek sem szervezve, sem megedződve s már is a protestáns és katolikus trinitáriusokkal kerültek szembe s így is maradtak évszázakon végig. A hatalmi erők eltolódása szerint számban, erőben és tekintélyben is sokat veszítettek s mégis soha sem szűnt meg közöttük az eszméket a haladó korok gondolkozása és a saját egyéni jó belátásuk szerint tisztító és bővítő hajlandóság.

A külső história gyakran fájdalmas, sőt tragikus jelenségei mellett a hitesezmék tisztításához mindig ragaszkodnak. Amilyen fájdalmas és gyakran csüggesztő a hit miatt minden oldalról jövő nyugtalanítás és üldözés, lealázás és kigúnyolás, éppen oly jóleső a távolról szemlélőnek, hogy nemcsak ragaszkodnak egyszerű hitökhöz, ha kell életök és vagyonuk árán is, hanem új gondolatokkal, megfelelőbb kifejezési formákkal gazdagítják. Teszik ezt legtöbbször a hivatalos fölfogással, az állami törvényes rendelkezésekkel szemben.

Jézus önvallomása.*

Irta: Kovács Lajos.

Alapige: János ev. XIV. 6. „Monda néki Jézus: Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki nem mehet az Atyához, hanem én általam“.

Annyi magyarázatra és vitatkozásra egy kérdés sem adott okot a kereszténység történetében, mint a Jézus személye és tanításai. Az egyes felekezetek között ma is fennálló különbségek e vitatkozásokból és sokféle magyarázataból származnak.

Jézus élete kétségtelenül fordulópontot jelent az emberiség történetében s általában a gondolkodás világában. Új életirányt és életcél-t jelölt meg, mely két ezredéven át mindinkább igaznak bizonyult. A rendkívüliségnek ez a látszata indított bizonyára némelyeket arra, hogy természetfeletti erőket keressenek benne, sőt Istennek tekintsék. A sokaság mindig vágyott a titokzatos után s a kápráztató fény kedvéért sokszor mellőzte a természetest, amely pedig rendesen az igazságot rejti magában.

Nekünk nincs szükségünk ai, sem a titokzatosság bonyolult magyarázataira, sem a szemkápráztató fényesség vakító világosságára, mert mi természetes gondolkodásunkkal is okát tudjuk adni a jelenségeknek s megtudjuk fejteni az előnkbe táruló kérdéseket. Vallásunk s általában hitünknek képviselői és követői éppen ezért mindig többre becsülték az igazságot a látszathál. E jellemvonásunkat meg is akarjuk tartani örökre. Jézust is annak tekintjük tehát, ami volt: embernek. Hiszünk benne és idvezítő erejében azzal a határtalan tisztelettel, mellyel személye, élete, munkássága és fenséges eszméi iránt mindig viseltettünk, mert azokat olyan alapnak tartjuk, melyre ráhelyezkedve, az ember földi élete boldogsága és örök üdvössége felépíthető. Bizunk az ember szellemi és

* Bedő Albert-féle pályadíjjal jutalmazott egyházi beszéd.